

Anglikan (İngiliz) Kilisesi Misyonerliği ve Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkileri

Resul ÇATALBAŞ*

Özet: Hıristiyanlığı dünyaya yaymak için çalışan Anglikan misyonerler, bu amaçlarını çok dinli ve çok dilli farklı etnik unsurların bir arada yaşadığı Osmanlı topraklarında açtıkları okullar, sağlık kuruluşları ve yayın organları vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Böylece hem kendi mezhep ve dinlerine insan kazandırmışlar, hem de İngiltere'nin, Osmanlı Devleti üzerindeki emellerine hizmet edecek yandaş gruplar oluşturmuşlardır. Anglikan Kilisesi de bu süreçte İngiltere'yi Ortadoğu'da söz sahibi yapacak çalışmalar yürütmüştür.

Anahtar Kelimeler: Anglikan Kilisesi, Misyonerlik, Ortadoğu, CMS, CMJ, LMS, Levant Şirketi, CPAS, İngiliz,

Abstract: With the purpose of spreading Christianity all over the world, the Anglican missionaries aim at the Ottoman lands where is living multi-religion and multi-lingual societies together. Become target for their activities, they opened many missionary schools, hospitals and publications. Thus they created groups of people who sympathise with their culture and religion. Also advocacy groups have formed to serve the ambitions of Britain against the Ottoman Empire. In this process Anglican Church of England has carried out studies which will have a say in the Middle East.

Key Words: Anglican Church, Missionary, Middle East, CMS, CMJ, LMS, Levant Company, CPAS, English,

* Arş. Gör., Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, irresul@gmail.com

Giriş

Türkçe'ye "Anglikan" olarak geçen "Anglican" kelimesi Latince İngiliz anlamına gelen "Anglicanus" kelimesinden gelmektedir.¹ Dolayısıyla Anglikan Kilisesi tabiri İngiltere Kilisesi ile aynı anlamda kullanılmaktadır.² Anglikan Kilisesi, milli bir kiliseyken yaptığı misyonerlik faaliyetleriyle günümüzde 160'dan fazla ülkede 80 milyonu aşkın üyeye ulaşmış ve kendisini Katolik (evrensel) kilise olarak tanımlamaya başlamıştır. Türkiye'de yaklaşık 1500 Anglikan yaşamakta³ ve 2'si İzmir, 3'ü İstanbul, 1'i Ankara ve 1'i Aydın (Didim)'de olmak üzere 7 Anglikan Kilisesi bulunmaktadır.⁴ Bu kiliselerin çoğu XVII. yüzyılda Anadolu'da yapılan Anglikan misyonerliğinin bir sonucudur. Makalemizin konusu XVI. yüzyıl ile XX. yüzyıllar arasında Ortadoğu'daki Anglikan misyonerliği ve bunun Osmanlı-İngiliz ilişkilerine etkileridir. Bu çerçevede tarihsel metot kullanılarak Anglikan Kilisesi misyonerliğinin İngiltere'nin dış politikalarına etkileri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Ortadoğu, Hıristiyan âlemi için her zaman önem verilen bir bölge olmuştur. Kutsal toprakların bulunduğu bölgede söz sahibi olmak isteyen Hıristiyan gruplar misyoner faaliyetlerle bölgede etkin olmaya çalışmışlardır. Anglikan Kilisesi'nin Ortadoğu'daki faaliyetleri XVI. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. Bölgede Anglikan misyonerliği için Levant Şirketi önemli görevler üstlenen bir kurum olmuştur. Anglikan misyoner teşkilatlarının başarılı çalışmaları İngiltere'yi bölgede söz sahibi yapmıştır. Anglikan Kilisesi'nin çalışmaları aynı zamanda İngiltere'nin Ortadoğu politikasının karar mekanizmaları üzerinde etkili olmuştur.

A. Ortadoğu'da Anglikan Kilisesi Misyonerliği

Anglikan Kilisesi'nin Ortadoğu'daki misyonerliği Levant Şirketi'nin kurulmasıyla başlamıştır. Şirket, ticari ve diplomatik faaliyetlerin yürütülmesinin yanı sıra buradaki misyonerliğin başlamasına ve gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. 1581 yılında

¹ J.W.C. Wand, *Anglicanism in History and Today*, Weidenfeld and Nicolson, London 1961, xiii.

² Bkz. J. Moyes, "Anglicanism", *The Catholic Encyclopedia*, (Ed. Charles G. Herbermann), Volume I, Robert Appleton Company, New York 1907-1913, 1148-1149.

³ http://www.bbc.co.uk/turkish/pressreview/story/2008/01/080114_pressreview.shtml (Erişim: 01.10.2011).

⁴ Diocese in Europe, *The Church of England, Yearbook & Development Report 2011*, Diocesan Office, 77-78.

şirket temsilcisi ve Londra Piskoposu'nun görüşmesi sonucunda Ortadoğu'daki teşkilatlanma ile ilgili faaliyet planı çıkartılmış ve 1583'de İngiliz tüccar William Harborne İstanbul'a gönderilmiştir. Bundan kısa bir süre sonra da şirketin İzmir ve Halep'te şubeleri açılmıştır. Bölgeye gelen ilk Anglikan misyonerler arasında The Book of Common Prayer (Ortak Dua Kitabı'nı) Arapçaya çeviren Edward Pockocke, John Evelyn, Robert Frampton, John Covell ve Osmanlı'daki azınlıklar üzerine çalışmalar yapan Thomas Smith gibi kişiler bulunmaktadır.¹

Anglikan Kilisesi'nin Ortadoğu'da etkin olmaya başladığı dönem XIX. yüzyılın ilk yarısıdır. Bu dönemde Church's Ministry among Jewish People (CMJ)² adlı Anglikan misyoner teşkilat kurulmuş ve teşkilat 1820'de Filistin'de çalışmalara başlamıştır. CMJ misyoneri Melchior Tschoudry buraya gelmiş ve ön çalışmalarda bulunmuştur. Ondan sonra Joseph Wolff, Suriye-Filistin bölgesinde Yahudileri Hıristiyanlaştırmak ve her mezhepten Hıristiyan'ın İngilizler ile irtibatını sağlamak için çalışmalar yapmıştır. Wolff, İngiltere'ye gönderdiği raporlarda Yahudilerin bir arayış içerisinde olduğunu vurgulamıştır.³ Bunun üzerine Yahudilere yönelik çalışmalar sistemli hale getirilmiştir. 1875'te eğitim kurumları ve sağlık kuruluşları açılmış, kadınlar arasındaki misyonerliğe ağırlık verilmeye başlanmıştır. 1899 yılına gelindiğinde Filistin'de kadınlar arasında çalışmalar yapan 3'ü doktor, 59 Anglikan kadın misyoner görev yapmaya başlamıştır.⁴

İngiltere 1838 yılında Kudüs'te Avrupa'nın ilk diplomatik temsilciliğini açmıştır. Bundan sonra Yahudilerle iyi ilişkiler kurulmuş ve İngiltere Yahudileri her konuda desteklemiştir. 1841 yılı Anglikan Kilisesi'nin Ortadoğu'daki teşkilatlanması için önemli bir

¹ Bkz. S. W. H. Bird, *And Unto Smyrna: The Story of a Church in Asia Minor*, James Clarke and Co., London 1956, 46-66.

² Yahudi Halkı Arasında Kilise Hizmeti Teşkilatı (CMJ): 1809 yılında kurulmuş ve kuruluşunu takiben 4 kez adı değişmiş bir Anglikan misyoner teşkilattir. Adı 1995 yılında CMJ olan teşkilat, Filistin, Avustralya, İrlanda, Güney Afrika ve ABD'de faaliyet göstermektedir. Kuruluşunda Londra Misyoner Teşkilatı'nın (LMS) katkısı vardır. Yahudilerin beklediği Mesih'in aslında İsa-Mesih olduğunu ve onun mesajının Yahudiler arasında yayılmasını hedefleyen CMJ, günümüzde İngiltere'nin İsrail ile ilişkilerini de etkileyebilmektedir (Bkz. <http://www.cmj.org.uk/about/ourhistory> (Erişim: 01.10.2011)).

³ Bkz. Ş. Tufan Buzpınar, "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)", *İslami Araştırmalar Dergisi*, S. 10, İstanbul 2003, 109-112.

⁴ http://www.ampltd.co.uk/digital_guides/church_missionary_society_archive_general/editorial%20introduction%20by%20rosemary%20keen.aspx (Erişim: 01.10.2011).

tarihtir. Çünkü bu tarihte Kudüs Episkopal Kilisesi kurulmuştur.¹ İlk piskoposu Yahudi iken Hıristiyan olan CMJ misyoneri Michael Solomon Alexander olmuştur. Alexander, Yahudileri Hıristiyanlaştırmak için çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Sonrasında Church Missionary Society (CMS) misyonerlerinden² Samuel Gobat kiliseye piskopos olarak atanmıştır. Gobat, misyonerlik stratejisini değiştirmiş, Yahudileri Hıristiyanlaştırmak yerine bölgede yaşayan Ortodoks Hıristiyanlara yönelmiş ve okullaşmaya önem vermiştir. Onun döneminde açılan okullar ve misyonerlik çalışmaları sonucu birçok Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman, Anglikan inancını kabul etmiştir. Hıristiyanlaştırılan 3 Arap da kiliseye papaz olarak atanmıştır. 1856 Islahat Fermanı misyonerleri daha da cesaretlendirmiştir. Bu dönemde Gobat Müslümanların çoğunlukta olduğu Nablus'a gitmiş, burada mabet olarak kullandıkları bir binaya çan taktırp çaldırılmış, birkaç gün sonra binaya İngiliz bayrağı asması üzerine kasaba ayaklanmış ve çıkan olaylar güçlükle yatıştırılabilmıştır. 1887-1914 yılları arasında piskopos olarak görev yapan George Blyth dönemi Anglikan Kilisesi'nin Filistin'deki yerinin sağlamlaştığı bir devre olmuştur. Bu dönemde Anglikan Kilisesi bölgede 142 okul, 16 kilise ve 26 sağlık kuruluşuna ulaşmıştır. Ayrıca St. George Katedrali yapılmış ve CMS misyonerleri ile koordineli çalışmalar yürütülmüştür.³

Anglikan Kilisesi'nin Ortadoğu'da faaliyet gösterdiği bir diğer merkez Mısır'dır. Burada Anglikan misyonerliği 1825'de başlamış ve 1882'de ülkenin İngiltere'nin hâkimiyetine geçmesiyle hız kazanmıştır. Mısır'a gelen ilk Anglikan misyonerler CMS'ye bağlı

¹ Kudüs Episkopal Kilisesi 1957 yılında piskoposluk bölgesi haline getirilmiştir. Kilisesi'nin yetki alanı içerisine günümüzde İsrail, İran, Irak, Suriye, Mısır, Filistin, Ürdün, Lübnan, Kıbrıs, Libya, Cezayir ve Tunus ülkeleri girmektedir (Bkz. Stephen Neill, A History of Christian Missions, Penguin Books, England 1990, 257-258).

² Kilise Misyonerleri Teşkilatı (CMS); 1799 yılında kurulmuş en aktif Anglikan misyoner teşkilattır. Anadolu'da çalışmalar yapan CMS misyoneri arasında Henry Martyn (Abdul Mesih) ve Karl Pfander bulunmaktadır. Martyn, 1806'da Hindistan'ın Kalküta şehrine yerleşmiş ve İncil'i Hintçeye (Urduca) çevirmiştir. Sonrasında 1812'de İran'a gitmiş, İncil'in Farsça ve Arapça çevirileri üzerine çalışmış sonrasında Anadolu'ya gelmiş 1837'de de Tokat'ta ölmüştür. Halkın Mesih beklentisini kullanan Martyn, özellikle İranlı Müslümanlar üzerinde etkili olmuştur. Pfander Almanya'da doğmuştur. Müslüman ve Hıristiyanlar arasında faaliyet göstermek için yetiştirilmiştir. İstanbul'a gelmiş ve hayatının sonuna kadar burada yaşamıştır. Kendisi dil bilimci ve vaiz olan Pfander, "Balance of Truth" isimli bir kitap yazmış ve Osmanlıda azınlıkların elde ettiği haklardan yararlanarak misyonerlik yapmıştır (Bkz. Neill, A History of Christian Missions, 226-227; Neill, Anglicanism, 353).

³ Bkz. Buzpınar, 112-116; Stephen Neill, Anglicanism, Penguin Books, London 1958, 352.

kişilerdir. Onlar, ülkede bulunan Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin dini, sosyal ve ekonomik hayatları hakkında derinlemesine araştırmalar yaparak İngiltere'nin çıkarlarına hizmet edecek raporlar hazırlamışlardır. Sonrasında Kahire'de Anglikan cemaati oluşturulmuş, kilise kurulmuş, açılan hastane ve okullar ile misyonerlik faaliyetleri yürütülmüştür.¹ İran'da Anglikan misyonerliği CMS misyoneri Robert Bruce ile 1869'da başlamıştır. Bruce, Hindistan ve İran'da yaşamış, İslam üzerine eğitim almış bir misyonerdir. 1879'da Dr. E. F. Hoernle, sağlık alanındaki çalışmalarda Bruce'a destek olmak için ülkeye gönderilmiştir. Bundan sonra bir dispensar açılmış ve burada Mary Bird kadınlara yönelik çalışmalar yürütmüştür. Açılan okullar ile çalışmalar hız kazanmışsa da 1920'nin sonlarına doğru ülkede faaliyet gösteren misyoner kuruluşlar kapatılmıştır.² Yemen'de Londra Misyoner Teşkilatı'na (LMS) bağlı misyonerler faaliyette bulunmuş bölge ile ilgili harita, bilgi ve belge hazırlamışlardır.³ Ayrıca açılan okullar ve hastaneler ile misyonerlik yapılmıştır.⁴ Irak'ta Anglikan Kilisesi misyonerliği CMS tarafından 1883'te başlatılmıştır. İngilizler burada yaşayan Kürtleri Osmanlı Devleti'ni uğraştıracak bir sorun kaynağı olarak görmüştür. Bu sebeple XIX. yüzyıl başında Bağdat'ta bir şube açılmış ve buraya gönderilen misyonerler, aşiretlerin yapılarını inceleyerek, olası bir harekâta kimlerden yararlanabileceklerini belirlemişlerdir. Bu çerçevede Binbaşı Heid, Brother ve Rich isimli kişiler Bağdat, Süleymaniye, Erbil, Musul ve Kifri'de yoğun çalışmalar yürütmüşlerdir.⁵ Irak'ta Şii Müslümanlara yönelik çalışmalar da yapılmış ve açılan hastaneler ile sağlık alanında misyonerlik yapılmıştır.⁶ Lübnan'da İncil'in Arapçaya çevrilmesiyle beraber misyonerlik faaliyetleri yapılmıştır.⁷

Anglikan Kilisesi'nin Ortadoğu'daki misyonerliği I. Dünya

¹ Bkz. Neill, A History of Christian Missions, 312.

² http://www.ampltd.co.uk/digital_guides/church_missionary_society_archive_general/editorial%20introduction%20by%20rosemary%20keen.aspx (Erişim: 01.10.2011).

³ İhsan Süreyya Sırma, Sömürü Ajanı İngiliz Misyonerleri, Beyan Yayınları, İstanbul 2007, 97-98.

⁴ G. Barker, Onun İzinde, Zafer Matbaası, İstanbul 1985, 232.

⁵ Bkz. Nilgün Gülcan, "Türkiye-İngiltere İlişkileri ve İşbirliği İmkânları", Bir Başka Açıdan İngiltere, (Der. Sedat Laçiner), 1. Baskı, ASAM Yayınları, Ankara 2001, 15-20.

⁶ http://www.ampltd.co.uk/digital_guides/church_missionary_society_archive_general/editorial%20introduction%20by%20rosemary%20keen.aspx (Erişim: 01.10.2011).

⁷ Barker, 233.

Savaşı'na kadar artarak devam etmiş ve İngiltere burada söz sahibi olmuştur. Savaş sonrasında Anglikan misyonerlerin çalışmalar yaptığı bölgelerin önemli bir kısmı İngiltere'nin hâkimiyeti altına girmiştir.

B. Anadolu'da Anglikan Kilisesi Misyonerliği

Anglikan Kilisesi'nin Anadolu'daki faaliyetleri Ortadoğu'daki faaliyetleri ile eş zamanlı olarak XVII. yüzyılda başlamıştır. CMS misyonerleri buraya ilk olarak gelmiş ve birçok kilise açılmıştır.

Anglikan Kilisesi'nin Anadolu'daki ilk kilisesi 1625'de İzmir'de yaşayan İngilizler ve Levant Şirketi çalışanları için inşa edilmiştir.¹ Thomas Curtys 1636–1639 yılları arasında bu kilisede Chaplin² olarak görev yapmış ve 1899'a kadar kilise Chaplin'ler tarafından idare edilmiştir. Anglikan misyonerler, öncelikle İzmir'de yaşayan İngiliz, Ermeni ve Yunanlılar arasında çalışmalar yapmışlardır. Daha sonradan CMS misyonerleri William Jowett ve Josiah Pratt buradaki çalışmalara destek vermiş ve I. Dünya Savaşı'na kadar yoğun çalışma içerisine girilmiştir. İzmir'de Anglikan nüfusu artmış ve ikinci bir kilise ihtiyacı doğmuştur. Bu sebeple İzmir'in ikinci Anglikan Kilisesi St. Mary Magdalene, Bornova semtinde Levant Şirketi'nin bir çalışanı olan Charlton Whittall³ tarafından eşinin anısına yaptırılmıştır. 1843'de de buradaki üçüncü kilise olan St. John The Evangelist'in yapımına başlanmıştır.

Anglikan Kilisesi'nin Anadolu'da teşkilatlandığı diğer bir yer ise İstanbul'dur. Burada yapılan ilk kilise Christ Church (Kırım Kilisesi)'dir. Arsası Sultan Abdülmecit tarafından tahsis edilmiş ve Kırım Savaşı'na katılan İngiliz askerleri anısına 1856'da yapılmıştır. Buradaki ikinci Anglikan Kilisesi St. Helena Kilisesi'dir. Kilise, 1870'de Beyoğlu'nda bulunan İngiliz Konsolosluğu'nun bahçesine

¹ İnşa edilen ilk kilisenin Fransa Kralı XIII. Luis'in isteği ve Kanuni Sultan Süleyman'ın izni ile yapıldığı ve adının St. Polycarp Kilisesi olduğu belirtilmektedir (Bkz. http://stjohns.turkiye.org/history_tr.asp (Erişim: 23.06.2010))

² Chaplin: Hıristiyanlıkta Piskoposlar tarafından atanan ve mahalli olmayan görevler yapan kilise görevlileri (Bkz. Şinasi Gündüz, Din ve İnanç Sözlüğü, Vadi Yayınları, Ankara 1998, 81).

³ Charlton Whittall 1791 yılında Liverpool'da doğmuş ve 1809 yılında İzmir'e gelmiş bir İngiliz'dir. Whittall, 1811'de C. Whittall and Co. şirketini kurmuş ve 1813 yılında da Fransız asıllı Levant Şirketi'nin mensuplarından Magdalene Giraud ile evlenmiştir. Kilise'yi kendi arazisi üzerine 1864'te inşa ettirmiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar İzmir'de üç Anglikan Kilisesi kurulmuş ve bu kiliselerde CMS misyonerleri görev yapmıştır. John Theodore Wolters ve Chaplin John Andrew Jetter bu kişilerdendir (Bkz. Bird, 73–74).

inşa edilmiştir. 1878’de de İstanbul’un üçüncü Anglikan Kilisesi All Saints, İzmir’den İstanbul’a gelen İngiliz aileler (Whittall, Rees ve Lafontaine) tarafından yaptırılmıştır.¹

1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile Anadolu’daki azınlıklar daha fazla haklar elde etmiş ve bu tarihler Anadolu’da misyonerlik için dönüm noktaları olmuştur.² Bu dönemlerde Anglikan Kilisesi etkili misyonerlik yapmıştır. Anglikan misyonerliği sonucu Abdi Efendi, Mahmud Efendi ve Selim Efendi adlı kişiler Anglikan din adamı olmuş, Ahmed Keşşaf ve kardeşi Muhammet Nessendi, İzmir ve Edirne’deki Anglikan misyoner faaliyetlerinde görev almıştır. Bu dönem sonucunda Anadolu’nun çeşitli yerlerinde 50’ye yakın Anglikan topluluk oluşturulmuştur.³

Anglikan Kilisesi Anadolu’da sağlık alanında da misyonerlik yapmıştır. Günümüzde çağdaş hemşireliğin öncüsü kabul edilen Florance Nightingale (1820–1910), Kırım Savaşı sırasında beraberinde getirdiği gönüllü hemşireler ve rahibelerle Anglikan misyonerliğine destek olmuşlardır. ‘Nightingale’ ismi 1961 yılında açılan Hemşirelik Yüksek Okulu’nda ve 1990 yılında açılan Hastane’de yaşatılmaktadır. Onun doğum tarihi 12 Mayıs’ı izleyen ilk hafta tüm dünyada Hemşirelik Haftası olarak kutlanmaktadır. Florence Nightingale Hemşirelik Yüksek Okulu günümüzde İstanbul Bilim Üniversitesi bünyesinde eğitim yapmaktadır.⁴

Anglikan Kilisesi yayımlar ile Anadolu’daki misyonerliğini desteklemiş ve birçok azınlık grubu arasında etkin olmuştur. CMS İngiltere’nin sömürgesi olan Malta’da 1815 yılında bir matbaa kurmuş ve burası Akdeniz bölgesi misyonerlik faaliyetlerinin merkezi olmuştur. Matbaa’da Hristiyanlık ile ilgili eserlerin Osmanlıca, Ermenice, Yunanca, Arapça ve diğer dillerde basımı yapılmıştır. Daha önceden hazırlanan fakat basımı yapılamayan İncil nüshasına⁵ dayanarak 1819 yılında İncil’in birçok dilde çevirileri

¹ Bkz. Mustafa Numan Malkoç, İstanbul’daki Protestan Kiliseler, Kaya Basım Yayın, İstanbul 1999, 39–41.

² Mustafa Erdem, “Türkiye’de Azınlıklara Yönelik Misyoner Faaliyetleri”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, 278.

³ <http://www.mintstr.com/dosyalar/anglikankilisesi.htm> (Erişim 28.01.2007).

⁴ Bkz. J. W. C. Wand, Anglicanism in History and Today, Weidenfeld and Nicolson, London 1961, 187; <http://www.mintstr.com/dosyalar/anglikankilisesi.htm> (Erişim 28.01.2007).

⁵ İncil’in Osmanlıcaya çevirisini Hollanda’nın İstanbul büyükelçisi Levin Warner’in bizzat Sultan IV. Mehmet’ten izin almasıyla, sultanın baş tercümanı Ali Bey yapmıştır. Fakat bu tercüme basılamamıştır. 1862 yılında Kitab-ı Mukaddes şirketi bu tercümeyle dayanarak

yayınlanmıştır. Bu dönemde misyonerlere Yunan din adamları, Alman, Rus ve İngiliz Konsolosları da destek vermiştir.¹

Anglikan Kilisesi'nin Anadolu'daki faaliyetleri American Board² ile de koordineli olmuştur. Board, Anadolu'da yaşayan Rum, Ermeni, Süryani ve Ortodoks Hıristiyanlar arasında çalışmalar yürütmüş³ ve bu vesileyle Müslümanlar üzerinde etkin olunmaya çalışılmıştır.⁴ Ayrıca onlar Anadolu'da misyoner faaliyetlerin anahtarı olacak okullar açmış ve XX. yüzyıla gelindiğinde bu okulların sayıları 800'e ulaşmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında çoğu misyoner teşkilat Anadolu'dan ayrılırken Board çalışmalarını misyonerleriyle günümüze kadar devam ettirmiştir. Günümüzde sağlık, eğitim ve yayıncılık alanlarında Türkiye'de faaliyet göstermektedirler. Sağlık ve Eğitim Vakfı (SEV)'na bağlı olarak faaliyet gösteren bu kuruluşlar arasında 1848 yılında Gaziantep'te kurulan SEV Amerikan Hastanesi, İzmir Amerikan Koleji, Tarsus Amerikan Koleji, Üsküdar Amerikan Lisesi, İzmir Sev İÖO, Tarsus Sev İÖO ve Üsküdar Sev İÖO bulunmaktadır. Ayrıca Redhouse sözlüklerinin de basımını yapan, 1822 yılında Malta adasında kurularak 1833 yılında İzmir ve Beyrut'a taşınan günümüzde de İstanbul'da faaliyet gösteren SEV-YAY'da Board'a bağlıdır. Misyoner teşkilatların etnik kökene dayanan misyonerlik çalışmaları sonucu Osmanlı ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nde azınlıklar bir çıbanbaşı gibi ülkedeki huzursuzlukların kaynağı haline getirilmiştir.⁵

Anglikan Kilisesi Anadolu'da eğitim, sağlık ve yayınlar ile misyonerlik yapmıştır. Hedefi burada yaşayan azınlıklar olan bu çalışmalar sonucunda İngiltere, Osmanlı Devleti'nde ticari ve diplomatik ayrıcalıklar elde etmiştir.

İncil'in (4 İncil ve Resullerin İşleri) Osmanlıca çevirisini yayınlamıştır. 1875 yılında ise İncil'in tümü Osmanlıcaya tercüme edilerek basılmıştır. Cumhuriyet döneminde önce 1931 yılında (4 İncil ve Resullerin İşleri) 1941'de de tamamı Türkçeye çevrilmiştir (Bkz. <http://www.mintstr.com/dosyalar/anglikankilisesi.htm> (Erişim 28.01.2007).

¹ Bkz. Bird, 46–66.

² Günümüzde Dünya Kiliseler Birliği'ne bağlı faaliyet gösteren Amerikan Board teşkilatı İngilizler ve Amerikalılar tarafından kurulmuş ve 1820'li yıllarda Anadolu'da faaliyetlerine başlamıştır. Asıl adı "American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)" dir (Bkz. <http://www.tac.k12.tr/tr/genel/default2.aspx?mid2=8&mid1=1> (Erişim Tarihi: 04.01.2011).

³ Abdurrahman Küçük, Misyonerlikten Diyaloga Türkiye, 1. Baskı, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2008, 302–303.

⁴ Bkz. Şinasi Gündüz, Misyonerlik, DİB Yayınları, Ankara 2005, 69.

⁵ Bkz. Küçük, 321–325.

C. Anglikan Kilisesi Misyonerliğinin Osmanlı-İngiltere İlişkilerine Etkileri

Osmanlı-İngiltere ilişkileri Anglikan Kilisesi'nin reform döneminde Roma Katolik Kilisesi'nden ayrıldığı ve yeni bir kilise olarak teşekkül ettiği Kraliçe I. Elizabeth döneminde başlamıştır. Bu dönemde Kraliçe I. Elizabeth ile Sultan III. Murat arasında antlaşma yapılmış ve böylelikle İngiliz tüccarlar Osmanlı'da ticaret yapma hakkı elde etmişlerdir. İngiltere'nin Anadolu'ya gönderdiği ilk İngiliz tüccar William Harborne 1583'de İstanbul'a gelmiştir. Bundan kısa bir süre sonra Levant Şirketi Ortadoğu'da şubeler açmıştır. Böylelikle Anglikan misyoner teşkilatları hızlı bir şekilde bölgeye yayılmıştır.

Anglikan Kilisesi Osmanlı-İngiltere ilişkilerini birçok yönden etkilemiştir. Özellikle misyoner faaliyetler ve diğer kiliseler ile Anglikan Kilisesi'nin diyalogu İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki menfaatlerine hizmet etmiştir. Bu çerçevede Anglikan Kilisesi, Yunan ve Ermeni kiliseleri ile diyalog kurmuş ve bu sayede Osmanlı üzerinde baskı oluşturarak siyasi ve ekonomik çıkar sağlanmaya çalışılmıştır.¹ Ayrıca Rus Kilisesi'ne birleşme teklifi götürülmüş, Ermeni ve Süryani Patrikleri ile görüşmeler² yapılmıştır.³

XIX. yüzyılın ilk yarısı itibariyle İngiltere, Osmanlı Devleti'ni bölgedeki Rus emperyalizmini engellemek için müttefik bir güç olarak görmüştür. Bu politika Kırım Savaşı'nda Osmanlı ve İngiltere'yi müttefik yapmıştır. Fakat bu savaş Osmanlı'ya çok pahalıya patlamış ve ilk dış borç alınmıştır. Bundan sonra İngiltere, Osmanlı'da birçok ayrıcalık sahibi olmuştur. İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmasının sebeplerinden birisi de Halifeliği

¹ Bayram Polat, *Evanjelik Bir Hareket Metodist Kilisesi*, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, 46.

² Süryanilerin yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da İngilizlere bağlı bir oluşum için çalışan Binbaşı Noel, Mardin'e gelmiş ve Süryani Patriği ile görüşmüştür. Şehrin savaştan sonra idaresine teslimini arzulayan Noel, buraya ikinci bir ziyaret düzenlemiş ve Patrik III. İlyas'ın Osmanlı hâkimiyetinin devamı için çalışmalar yaptığını öğrenmiş ve bunu durdurmaya çalışmıştır (Bkz. Talip Atalay, *"Diyarbakır ve Mardin'de Misyonerlik Faaliyetleri"*, *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2006, 142).

³ Bkz. V. T. Istavridis, *Orthodoxy & Anglicanism*, (Trans. Colin Davey), SPCK Press, London 1966, 3-4.

kullanarak sömürgelerinde meşruiyet kazanmak olmuştur.¹ XIX. yüzyılın sonlarına doğru ise İngiltere, Osmanlı Devleti ile müttefikliğini sonlandırmış ve onun toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçerek diğer ülkeler gibi paylaşılan Anadolu'dan pay alma uğraşı içerisine girmiştir. Bu durumun asıl sebebi İngiliz misyoner teşkilatı Church Pastoral Aid Society (CPAS)'ın² bir üyesi olan ve tarihte Türk düşmanı olarak tanınan İngiliz Başbakanı William Ewart Gladstone (1809–1898) ve onun başında bulunduğu hükümetidir.³

Osmanlı Devleti'ni paylaşma politikası çerçevesinde öncelikli olarak kutsal toprakların geri alınması hedeflenmiştir.⁴ Anglikan misyonerlerinin teşvikiyle Filistin ve Mısır İngiltere'nin işgali altına girmiştir. O dönemde Anglikan Kilisesi'nin etkin misyoner teşkilatı olan LMS'nin Başkanı: "Biz İngilizlerin müreffeh ve saadet içinde yaşamamız için Müslümanlar arasına nifak tohumları ekmemiz lazımdır. Biz Osmanlı Devleti'nin her tarafına fitne sokarak onu yıkacağız" demiştir.⁵ Hatta dönemin Başbakanı Gladstone, 1877 yılında Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada "Kuran Müslümanların elinde olduğu müddetçe onlara galip gelmemiz imkânsızdır. Ya bu Kuran'ı onların elinden almalıyız ya da onları Kuran'dan soğutmalıyız" demiş ve sadece Türk milletine değil tüm İslam âlemine savaş açmıştır.⁶ Anglikan misyonerleri de bu çalışmalara birçok yönden destek vermiştir. Onlar, I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Anadolu ve savaşta kaybettiği Irak ve Suriye topraklarında yaşayan aşiretler hakkında istihbarat raporları hazırlamışlardır. Bölgenin ileri gelenleri; aşiret liderleri, dini liderler ve siyasetçiler hakkında hazırlanan bu raporlar İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda kullanılmıştır.⁷ İngilizler bu çalışmaları sömürgelerini uzun müddet ellerinde tutabilmek için

¹ Bkz. Nasim Zia, Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1975, 25–28.

² Kilise Pastoral Yardımlaşma Teşkilatı (CPAS): 1836 yılında CMJ'nin kurucularından Lord Shaftesbury ve arkadaşları tarafından kurulmuş bir Anglikan misyoner teşkilattir (Bkz. <http://www.cpas.org.uk/about-CPAS/history> (Erişim: 01.10.2011)).

³ Bkz. Gülcan, 8–10.

⁴ Bkz. Nasuh Günay, Günümüz Türkiye'sinde Misyonerlik Faaliyetleri, 2. Baskı, Tuğra Matbaası, Isparta 2006, 207.

⁵ Sırma, 78.

⁶ Küçük, 258.

⁷ Bkz. Bülent Özdemir, İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008, 1–12.

özenle yapmışlardır.

Osmanlı-İngiltere ilişkilerini belirleyen bir diğer konu Musul Meselesi'dir. Türk, Kürt ve Araplardan oluşan Musul 1918 yılında İngilizler tarafından işgal edilmiştir. İngiltere'nin tek amacı yüksek petrol rezervine sahip bölgeleri kapsayan günümüz Irak topraklarının elinde kalmasını sağlamaktır. Bu arada Türk devletini oyalayacak iç sorunlar bularak bölgenin hâkimiyetini elinde bulundurmaya istemekteydi. Bu çerçevede özellikle Şeyh Sait İsyanında İngiliz misyonerlerinin parmağı olduğu ve "Kürt Meselesinin" müsebbibi olduklarına inanılmaktadır. Bu konuya ayrı bir delil olarak 1937 yılında yaşanan Dersim (Tunceli) olayları örnek gösterilebilir. Olaylar sonucunda Seyit Rıza, İngilizlere yazdığı mektupta Türkleri İngilizlere şikâyet etmiş, Kürtlerin dillerini konuşamadıklarını, göçe zorlandıklarını ve asimilasyonla karşı karşıya olduklarını belirtmiştir. İngilizlerden isteği ise nüfuzlarını kullanarak sorunlarının çözülmesinin sağlanmasıdır.¹ Bu dönemde ülke içindeki muhalif grupların İngiltere'ye bakışını göstermesi açısından bu örnek gayet önemlidir. Geçici bir süre İngiltere yönetimine verilen Kıbrıs da Osmanlı Devleti'nin güçsüz durumundan yararlanan İngiltere tarafından 1914 yılında işgal edilmiş² ve bir dönem İngiltere'nin sömürgesi olarak kalmıştır.³

İngilizler, I. Dünya Savaşı sonucunda Ortadoğu'da faaliyet gösterdikleri birçok yerin sahibi olmayı beklerken Çanakkale Savaşı, onların savaş planlarını altüst etmiştir.⁴ Bu durum daha sonra, İstanbul'un İngilizler tarafından işgalinde önemli rol oynayacaktır. İstanbul'un işgali sonrasında Anglikan Kilisesi'nin başı olan Canterbury Başpiskoposu İslamiyet hakkında 4 soru⁵ sormuştur.⁶ Bu

¹ Bkz. Gülcan, 30-43.

² İhsan Yılmaz, "Londra'daki Türkiye ve Türk Diasporası", Bir Başka Açıdan İngiltere, (Der. Sedat Laçiner), 1. Baskı, ASAM Yayınları, Ankara 2001, 142.

³ Kıbrıs, stratejik yönden Suriye'nin kuzey-batı köşesinde bulunması itibarıyla Mısır, Suriye ve Küçük Asya'nın anahtarı olarak görülmekteydi. Ayrıca Kıbrıs'ta askeri bir üssün bulunması Rusya'nın Kafkaslardan güneye inmesini engelleyecek, Akdeniz'de İngiltere'yi daha da güçlü bir konuma getirecek ve kutsal topraklar için tampon bölge vazifesi üstlenecekti (Bkz. Zia, 10-22).

⁴ Bkz. Gülcan, 13.

⁵ Hz. Muhamme'tin dini nedir? Bu din fikir ve hayata neler bahşediyor? Zamanımızın çeşitli sıkıntılarını nasıl tedavi ediyor? Dünya'yı gerek daha iyi, gerek daha fena bir surette değiştiren siyasi ve manevi güçlere ne diyor? (Bkz. İsmail Hakkı İzmirli, Anglikan Kilisesine Cevap, (Sad. Fahri Unan), 1. Baskı, TDV Yayınları, Ankara 1995, XLV).

⁶ İngilizlerin İstanbul'u işgal etmelerinden sonra Arthur Bouthwood'un dönemin Şeyhülislam'ı

sorular Anglikan Kilisesi adının Türkiye’de tanınmasına ve İslam’ın genel özellikleri ile İngiltere’ye tanıtılmasına katkı sağlamıştır. Fakat bu soruları İslam’ı küçümseme amaçlı sorulmuş sorular olarak da düşünmek mümkündür.

Anglikan Kilisesi’nin misyonerlik faaliyetleri İngiltere’nin bölgedeki emellerine hizmet edecek kaynaklar sağlamıştır. Kilise, Osmanlı-İngiliz ilişkilerini de etkileyebilmiştir.

Sonuç

Anglikan Kilisesi’nin Ortadoğu’daki faaliyetleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde kilisenin kutsal topraklar üzerinde yoğunlaştığı ortaya çıkmaktadır. Burada yaşayan Yahudi ve Ortodoks Hıristiyanlar arasında Anglikan Kilisesi misyoner faaliyetler yapmış ve bu dönemde Yahudilerle iyi ilişkiler kurulmuştur. Sonrasında İngiltere İsrail’in kurulmasına destek veren en önemli ülkelerden birisi olmuştur. Anglikan Kilisesi’nin Anadolu’daki faaliyetleri ise yaklaşık 4 asırdır sürmektedir. Burada yaşayan Yunan, Ermeni ve Süryaniler arasında misyoner faaliyetler yapılmış ve bir dönem İngiltere Osmanlı’da Protestanların hamisi olmuştur.

İngiltere’nin Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurduğu dönem I. Dünya Savaşı’na kadar sürmüştür ve Anglikan Kilisesi gerek yaptığı misyonerlik çalışmaları gerekse de diyalog faaliyetleri ile İngiltere’nin Osmanlı’dan siyasi ve ekonomik çıkarlar edinmesine katkı sağlamıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında Anglikan misyonerlerinin çalışmalar yaptığı bölgelerin önemli bir kısmı İngiliz idaresi altına girmiştir. İngiltere misyonerlik ve devlet çıkarlarını en iyi şekilde beraber yürütmüş ve Ortadoğu’da etkin olmuştur.

Haydari-zade İbrahim Efendi’ye ilettiği mektupta bulunan bu sorulara ilk önce otuz bin kelimeyle cevap istenmiş daha sonra bu cevabın elli bin kelimeye kadar çıkarılabileceği belirtilmiştir. Bunun üzerine Şeyhülislam, soruları cevaplanmak üzere Dar’ul Hikmeti’l İslamiye’ye havale etmiştir. Heyet üyeleri sorulara cevap olarak 4 ayrı kitapçık hazırlamıştır. Bu kitapçıklardan İsmail Hakkı İzmirli’nin (1869–1946) yazmış olduğu “El-Cevabü’s-Sedid fi Beyani Dini’t Tevhid” adlı eser kabul edilmiş ve diğer üç eserden de faydalanılmıştır. Ayrıca İslam Tetkikleri ve Te’lifleri Kurulu başkanı Abdülaziz Çavuş’un (1876–1929) yazmış olduğu ve başkâtip Mehmet Akif Ersoy’un tercüme ettiği Anglikan Kilisesine Cevap bu konudaki diğer bir eserdir. (Bkz. Zekeriyâ Akman, Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Bir Üst Kurul Dar’ul-Hikmeti’l İslamiye, DİB Yayınları, Ankara 2009, 72–125; İzmirli, XLVI–XLVII; Abdülaziz Çavuş, Anglikan Kilisesine Cevap, (Çev. Mehmet Akif Ersoy), DİB Yayınları, Ankara 1987).

Kaynakça

Akman, Zekeriya, Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Bir Üst Kurul Dar'ul-Hikmeti'l İslamiye, Ankara: DİB Yayınları, 2009.

Atalay, Talip, "Diyarbakır ve Mardin'de Misyonerlik Faaliyetleri", Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik, Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2006.

Barker, G., Onun İzinde, İstanbul: Zafer Matbaası, 1985.

Bird, S. W. H., And Unto Smyrna: The Story of a Church in Asia Minor, London: James Clarke and Co., 1956.

Buzpınar, Ş. Tufan, "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)", S. 10, İstanbul: İslami Araştırmalar Dergisi, 2003.

Çaviş, Abdulaziz, Anglikan Kilisesine Cevap, (Çev. Mehmet Akif Ersoy), Ankara: DİB Yayınları, 1987.

Diocese in Europe, Diocesan Office, The Church of England Yearbook & Development Report 2011.

Erdem, Mustafa, "Türkiye'de Azınlıklara Yönelik Misyoner Faaliyetleri", Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.

Gülcan, Nilgün, "Türkiye-İngiltere İlişkileri ve İşbirliği İmkânları", Bir Başka Açıdan İngiltere, (Der. Sedat Laçiner), 1. Baskı, Ankara: ASAM Yayınları, 2001.

Günay, Nasuh, Günümüz Türkiye'sinde Misyonerlik Faaliyetleri, 2. Baskı, Isparta: Tuğra Matbaası, 2006.

Gündüz, Şinasi, Din ve İnanç Sözlüğü, Ankara: Vadi Yay., 1998.

Gündüz, Şinasi, Misyonerlik, Ankara: DİB Yayınları, 2005.

http://stjohns.turkiye.org/history_tr.asp (Erişim: 23.06.2010).

http://www.ampltd.co.uk/digital_guides/church_missionary_society_archive_general/editorial%20introduction%20by%20rosemary%20keen.aspx (Erişim: 01.10.2011).

http://www.bbc.co.uk/turkish/pressreview/story/2008/01/080114_pressreview.shtml(Erişim: 01.10.2011).

<http://www.cmj.org.uk/about/ourhistory> (Erişim: 01.10.2011).

<http://www.cpas.org.uk/about-CPAS/history> (Erişim: 01.10.2011).

<http://www.mintstr.com/dosyalar/anglikankilisesi.htm> (Erişim: 28.01.2007).

<http://www.tac.k12.tr/tr/genel/default2.aspx?mid2=8&mid1=1> (Erişim: 04.01.2011).

Istavridis, V. T., *Orthodoxy & Anglicanism*, (Trans. Colin Davey), London: SPCK Press, 1966.

İzmirli, İsmail Hakkı, *Anglikan Kilisesine Cevap*, (Sad. Fahri Unan), 1. Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 1995.

Küçük, Abdurrahman, *Misyonerlikten Diyaloga Türkiye*, 1. Baskı, Ankara: Aziz Andaç Yayınları, 2008.

Malkoç, Mustafa Numan, *“Türkiye’de Protestan Misyonerliği”*, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.

Malkoç, Mustafa Numan, *İstanbul’daki Protestan Kiliseler*, İstanbul: Kaya Basım Yayın, 1999.

Moyes, J., *“Anglicanism”*, The Catholic Encyclopedia, (Ed. Charles G. Herbermann), Volume I, New York: Robert Appleton Company, 1907–1913.

Neill, Stephen, *A History of Christian Missions*, England: Penguin Books, 1990.

Neill, Stephen, *Anglicanism*, London: Penguin Books, 1958.

Özdemir, Bülent, *İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye*, 1. Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008.

Polat, Bayram, *Evanjelik Bir Hareket Metodist Kilisesi*, 1. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.

Sırma, İhsan Süreyya, *Sömürü Ajanı İngiliz Misyonerleri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2007.

Wand, J.W.C., *Anglicanism in History and Today*, London: Weidenfeld and Nicolson, 1961.

Yılmaz, İhsan, *“Londra’daki Türkiye ve Türk Diasporası”*, Bir Başka Açıdan İngiltere, (Der. Sedat Laçiner), 1. Baskı, Ankara: ASAM Yayınları, 2001.

Zia, Nasim, *Kıbrıs’ın İngiltere’ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1975.